

säregna företeelse i dess olika skepnader. Men det vore dock ännu mera felaktigt att beteckna kunskapsläget som tillfredsställande ur ett samhällsvetenskapligt perspektiv sett. Forskningen har varit fragmentarisk, inte sällan starkt normativ, ja t.o.m. sensationssökande, och en oproportionerligt stor del av intresset har ägnats åt psykologiskt förankrade analyser av de mest framträdande fascist- och nazistledarna. Den avgjort största bristen har dock varit, att forskningen mycket sällan varit *komparativ*: när fascismen analyserats som inte blott en lära eller ideologi utan som social rörelse, har analyserna normalt begränsats till en enda nation.

En stor del av denna lucka fylls av den antologi som för två år sedan utgavs under redaktion av de norska samhällsvetarna *Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet* och *Jan Petter Myklebust*. Den massiva boken »*Who Were the Fascists. Social Roots of European Fascism*» (över 800 tätt tryckta sidor) har en ambition som är utpräglad komparativ och sociologisk. Detta innebär att den inkluderar analyser av fascistiska rörelser i hela Europa; detta är viktigt och intressant därför, att intresset normalt brukar fästas endast vid de fascistiska kärnländerna Tyskland och Italien. Ett centralt intryck boken förmedlar är just att mellankrigsperioden i hela Europa var en tid av märkbara fascistiska strömningar: analyser av enbart italienska och tyska förhållanden, för att inte tala om Hitlers eller Mussolinis psyke och personlighet, är långt ifrån tillräckliga för en förståelse av fenomenet fascism. Den sociologiska ambitionen innebär att det centrala empiriska och teoretiska syftet är att kartlägga de grupper och samhällsklasser som fascismen erhöll stöd och rekryterade medlemmar, aktivister och väljare ifrån. Frågan är alltså inte så mycket hur fascisterna utnyttjade olika samhällssegment för sina syften; snarare försöker boken på sätt och vis se saken ur »massornas» synvinkel och analysera de sociala, ekonomiska, politiska och historiska faktorer som drev dem till att ge fascismen sitt stöd.

Boken är resultatet av ett alleuropeiskt samarbete som fick sin början på en kon-

ETT STORVERK OM EUROPEISK FASCISM

STEIN UGELVIK LARSEN & BERNT HAGTVET & JAN PETTER MYKLEBUST (eds.): *Who Were the Fascists. Social Roots of European Fascism*, Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Tromsø 1980, 816 s.

Det vore felaktigt att hävda att studiet av mellankrigstidens fascism i Europa varit ett försummat område. Snart sagt otaliga arbeten har från olika utgångspunkter beskrivit, analyserat och sökt förklara denna

ferens i Bergen 1974. Även rent kvantitativt är detta samarbete och dess resultat imponerande: medverkande är hela femtiofyra författare, och antalet bidrag är, de fylliga introduktionerna medräknade, fyrtionio. Bidragen kan sägas täcka in i stort sett hela Europa: den enda empiriska »lucka» man rimligen kan tänkas påtala är att Baltikum inte behandlas i den komparativa empiriska analysen. Detta torde dock ha sina fullständigt rimliga praktiska orsaker, och denna anmärkning har även i övrigt endast perifer betydelse i sammanhanget.

Bokens omfattning gör att det är fullständigt omöjligt att ens i form av ett generellt referat gå in på den egentliga empiriska substansen på ett rättvisande sätt. I denna anmälan skall därför uppmärksamheten koncentreras till de teoretiska delarna, den sammanfattande empiriska komparationen samt uppsatserna om de nordiska länderna, särskilt Finland. Medges bör att även denna diskussion på många punkter av nödvändighet måste bli rätt summarisk.

Att få femtiofyra olika författare att anpassa sig till ett på förhand givet teoretiskt perspektiv är naturligtvis en övermäktig uppgift, och följaktligen uppvisar bidragen sinsemellan en hel del variation. Huvudintrycket blir trots detta, att boken förvånansvärt väl samlar sig kring sitt huvudsyfte: frågan om fascismens klass- och massbas är en röd tråd som löper från den första till den sista sidan i boken. Detta intryck förstärks av en gedigen teoretisk del, som upptar de första hundrafemtio sidorna. Här ges för det första en analys och beskrivning av teorier kring och förklaringar till fascism i den existerande litteraturen. Sådana är det ingen brist på, såsom nedanstående uppräknade, baserad närmast på uppsatserna av *Stanley Payne*, *Bernt Hagtvet* och *Reinhard Kühl*, visar. Anmärkningarna under rubrikerna avser att sammanfatta författarnas grundläggande kritik av de olika teorierna och förklaringarna.

Fascismteorier och kritik av dem

- 1) Storkapitalets strävan att förebygga och undertrycka en stark och enad arbetarklass
 - Oklart vilka konkreta psykologiska manipuleringsmekanismer som får massorna att bete sig på ett visst sätt
 - Oklart om storkapitalet initierar fascistiska rörelser eller stöder dessa först när de blivit en maktfaktor
 - Det konkreta samarbetsmönstret mellan stat, kapital och fascister dåligt kartlagt
 - Behöver storkapitalet överhuvudtaget en massrörelse för sin variant av fascism? (t.ex. Chile!)
- 2) Kulturellt-moraliskt förfall
 - Förklarar förutsättningar för fascism, inte dess innehåll och mål
- 3) Neurotisk-patologiska impulser hos individer
 - Reduktionistisk, kan inte förklara en nära nog universell massrörelse
- 4) Massamhällets uppkomst, atomisering, skrå- och klassgränsernas försvinnande
 - Lämnar den fascistiska rörelsens politiska och sociala innehåll oklart
 - Ätminstone Weimartyskland kännetecknades av en stark kontinuitet i klass- och -organisationsstrukturen
 - Ofta oklart om atomisering avser individer eller grupper
- 5) Ett visst ekonomiskt och/eller nationellthistoriskt utvecklingsstadium (t.ex. Organski: . . . »fascism arises at the point at which the industrial sector of the economy begins to equal in size and labor force that of the primary sector)
 - Begreppen oftast mycket oraffinerade och deras operationalisering svår
 - Den italienska och tyska fascismen borde enligt denna teori ha infallit under helt skilda epoker
- 6) Tjugonde århundradets totalitarism — fascism och totalitär kommunism i grunden samma fenomen
 - Avgränsning av »totalitarism» i praktiken synnerligen vansklig
 - Inskränker sig till form och metoder, säger inget om mål och innehåll
 - Betydande ideologisk divergens: fascismens irrationalism, voluntarism saknas hos kommunismen
 - Deskriptiv, förklarar inget
- 7) Motsånd till modernisering
 - Varför innehåller då t.ex. den italienska fascismen starka futuristiska och produktivistiska inslag?
- 8) En unik »medelklassradikalism» som följt av de liberala ideologiernas misslyckande
 - Ätminstone det tyska »Mittelstand» saknade all egentlig radikalism: det var traditionellt konservativt-auktoritärt och hade egentligen aldrig varit liberalt

— Trots att medelklassen onekligen föll för fascism var dess roll i den egentliga politikutformningen begränsad; »fascism in action» kräver andra förklaringar

Denna lista ger klart vid handen, att fascismen måste uppfattas som ett komplext fenomen med många dimensioner; ingen enskild faktor kan rimligen lyftas fram som den självklart viktigaste orsaken till fascismens uppkomst. Detta faktum har lett några författare till att ifrågasätta fascismens karaktär av ett enhetligt fenomen, som i analytiskt avseende kan hänföras till en enda kategori. Utan att behöva bestrida fascismens nationella särdrag i olika länder kan man dock kritisera denna hållning: kan det rimligtvis vara en slump som tarvar skilda förklaringar från land till land, att s.g.s. hela Europa i stort sett samtidigt fick känna av rörelser som var antikommunistiska, antiparlamentaristiska, antisemitiska, inriktade på våldsmetoder, aggressivt nationalistiska, hyllade en ledarprincip etc.? Sunt förnuft säger att detta är orimligt. Fenomenet är komplicerat, javisst, men vår kunskap ökas inte av att man förnekar dess existens som en enhetlig företeelse.

Till synes fruktbara vägar till en allmänare förståelse av fascismens uppkomst och utbredning representeras av de två närmast makrohistoriska uppsatserna av Bernt Hagtvet och Stein Rokkan respektive Juan Linz. De två norrmännen gör en bred exposé över det europeiska statssystemets utveckling från sen medeltid till nittonhundratalet; de studerar handels- och stadsnätets utbredning, militär och administrativ styrka samt språkliga, etniska och religiösa konflikter. De finner att de fem stater där ett egentligt fascistiskt maktövertagande ägde rum (Italien, Portugal, Spanien, Tyskland och Österrike) uppvisar stor variation längs dessa dimensioner, dock med ett viktigt undantag: de var alla starkt anknutna till det kontinentaleuropeiska stadsbältet. Författarna nöjer sig emellertid med detta enda gemensamma drag. Deras fortsatta diskussion resulterar i ytterligare tre viktiga faktorer som dessa stater kännetecknats av: misslyckade försök till imperiebygge; periferisering i kapitalismens kölvatten — detta

forna ekonomiska centralområde fick se sig omkörnt av främst det nya ekonomiska imperiet England; försök att återupprätta den internationella positionen genom medvetna militärindustriella allianser. I en något svepande men imponerande informativ mening sammanfattar författarna sin undersökning på följande sätt:

»...the chances for the survival of competitive multiparty politics was (sic!) greatest within the capitalist core of the world economy... the likelihood of fascist-type victories was greatest in the semi-peripheralized territories of earlier city-studded empires — and ... the probability of communist-type victories was greatest in the much more markedly peripheral areas of earlier empires of the 'agrarian bureaucracy' type, empires with poorly developed commercial-industrial bourgeoisies». (kursiv i originalet)

Uppsatsen av Linz angående förutsättningarna för en framgångsrik fascistisk rörelse i mellankrigstidens Europa gör en åtskillnad mellan de faktorer som bidrog till fascismens uppkomst och dem som påverkade dess utbredning. Centrala faktorer bakom den förstnämnda är:

- a) första världskrigets effekter: jordmänen för fascism var bättre hos förlorare (undantag dock: Sovjet, Turkiet, Bulgarien) än hos segrare och neutrala (undantag dock: Rumänien, Italien).
- b) förekomst av kupp försök o.l. från den politiska vänsterns sida: vänsterradikalism och -aktivism korrelerar positivt med fascism, den moderata vänsterns styrka negativt (Frankrike dock ett viktigt undantag).
- c) nationalism ackompanjerad av »sudetproblem»: irredentism och gränsnationalism utgjorde »bränsle» för fascism överallt. Vidare är det intressant att notera att jordmänen för fascismen var bättre hos nyligen självständigblivna stater än hos gamla nationer.
- d) sekularisering, kulturell modernisering: fascismen erbjöd ett sekulärt, men pseudotraditionellt alternativ »i stället för religion». Intressant är vidare Linz's anmärkning att den moderna kulturen

och sekulariseringen ofta skyldes på judarna. Judefrågan gjordes alltså härigenom även till ett kulturproblem.

För fascismens utbredning till en verklig massföreteelse krävdes enligt Linz ytterligare några allmänna förutsättningar. De viktigaste av dessa var enligt författaren:

- a) graden av social och ekonomisk förändring: i synnerhet förskjutningar i klasstrukturen viktiga, t.ex. officerarnas och småföretagarnas försämrade status i Weimartyskland.
- b) Korruption, kriser och kronisk instabilitet i parlament och regeringar.
- c) Valsystemets karaktär: t.ex. det tyska valsystemet var sålunda konstruerat, att stabila majoriteter var mycket svåra att åstadkomma. Detta var en viktig ingrediens i den antiparlamentarism fascismen byggde på. Vidare verkar »timmingen» av valen ha haft stor betydelse: fascismen var i många fall en dagfjäril som inte kunde överleva som politisk företeelse om val inte råkade hållas vid lämplig tidpunkt.

När det gäller spridningen eller diffusionen av fascism på det internationella planet, något som i hög grad inbegriper ren imitation säger Linz att denna underlättades av fascismens polycentricitet. Med detta menar han att det fanns två fascistiska centra, Italien och Tyskland, och andra länder kunde alltefter utrikespolitiska och kulturella preferenser välja att imitera det ena eller det andra. Å andra sidan saknade fascismen anknytningar till de förkrigs-tida institutionerna och traditionerna, något som gjorde den svårare att »sälja» särskilt till de äldre generationerna.

Det teoretiska kapitlet i boken har en bred förankring i en allmän politisk och historisk analys, och denna analys är också välbehövlig såsom bakgrund för de talrika empiriska avsnitten, av vilka de flesta innehåller mycket detaljerade uppgifter om fascismens sociala bas. Lika välbehövlig är den komparativa empiriska sammanfattning i vilken Peter Merkl söker sammanknyta de snart sagt otaliga empiriska trådarna i form av konklusioner på en mera generell

nivå. Uppgiften är inte lätt, men författaren avklarar den med hedern i behåll. Hans sammanfattande analys ger klart vid handen att vi beträffande fascismens sociala grundvalar måste acceptera samma variation och brokighet som i fråga om de teoretiska tolkningarna och förklaringarna: *fascism är inte självklart knuten till någon klass, grupp eller något segment i samhället*, hur brett eller specifikt dessa än definieras. Merkl påpekar att det existerar mycken mystik kring fascismens grupp- och klassbas. Själv föredrar han att betrakta stödet för fascismen i ett utvecklingsperspektiv, där den sociala basen varierade alltefter tillväxtstadium. Han skiljer mellan tre olika faser:

- a) förorganisationell fas — enskilda individer blir intresserade av och engagerade i idéer och aktiviteter av fascistisk karaktär — det är dessa individer som oftast är klart avvikande både psykiskt och socialt.
- b) små isolerade »kryptofascistiska» organisationer — t.ex. studentorganisationer och -grupper som blir genomsyrade av fascistiska idéer. Fascismens sociala bas är i denna fas fortfarande begränsad, men verksamheten får en organiserad form.
- c) massmobilisering — den fascistiska rörelsen blir ett parti och söker nå befolkningsmassorna så effektivt som möjligt. Många olika faktorer kan bestämna den karaktär och sociala bas denna massrörelse får. Merkl nämner förekomsten av missanpassade krigsveteraner, inbördeskrig, ökad socialistisk styrka, ekonomisk depression, en klasstruktur i upplösning, avgörande kulturförändringar, stark urbanisering samt sekularisering och religiösa konflikter som viktiga faktorer.

För den som väntat sig klara besked om fascismens klasskaraktär blir denna sammanfattning m.a.o. något av en besvikelse. Det går helt enkelt inte att stämpla fascismen som »småborgerskapets revolution», »den konservativa högers förlängda arm» eller något annat enkelt, entydigt och klat-schigt. T.ex. religiösa och språkliga faktorer

är ofta mera utslagsgivande än samhällsklass. Därtill betonar Merkl att sådana begrepp som t.ex. »lägre medelklass» definierats väldigt olika av olika författare — det är t.ex. i hög grad oklart om begreppet skall inkludera lägre militärer och bönder. En sådan sociologisk standardupplysning som faderns yrke — något som säger mycket om den sociala mobiliteten och ståndscirkulationen — saknas häpnadsväckande ofta i analyserna av fascistpartiernas medlemskår och sympatisörer. Trots dessa anmärkningar kan några allmänna slutsatser om klassbasen slås fast:

- a) »medelklasshypotesen» kan sägas vara korrekt i den meningen att tjänstemän och funktionärer utgjorde ett viktigt inslag i fascistiska rörelsen i större delen av Europa. *De var dock aldrig en dominerande eller klart ledande grupp.* Därtill finner man även här en viss variation: t.ex. i Tyskland var de viktiga, i Italien rätt perifera. Om vi i »medelklass» inkluderar även t.ex. handel och hantverk, blir variationen genast betydligt större.
- b) särskilt den industriella arbetarklassen i Nord- och Västeuropa var rätt oemottaglig för fascism, medan den i högre grad drogs till de fascistiska rörelserna i Östeuropa. Lantarbetarna i Italien var en av de fascistiska stöttepelarna i synnerhet i rörelsens inledningsfas.
- c) Det starkt antikommunistiska inslaget i fascisternas politik ledde till att industrikretsarna och överklassen i övrigt i många fall gick in för att öppet eller i kulisserna stödja fascismen. Variationen från land till land, ja företag till företag var här emellertid ytterst stor. På partiarenan återfinns vi samma variation: i en del länder samarbetade högerpartierna intimt med fascisterna, i andra länder präglades förhållandet av t.o.m. starka motsättningar och inbördes konkurrens.

Merkl avslutar sin analys genom att in dela den europeiska fascismen i sex olika kategorier enligt ideologisk varians och enligt de grupper i samhället de i första hand stödde sig på: »left», »left-center», »center»,

»center-right», »left-right» och »right». För den som söker enkla och klara besked torde denna kategorisering med sin enorma spännvidd vara en antiklimax. Hur som helst, mot den bakgrund de empiriska analyserna tillhandahåller förefaller den både genomtänkt och rimlig.

Slutligen några ord om kapitlet om de nordiska länderna. Med tanke på att inget av länderna upplevde ett egentligt fascistiskt maktövertagande kan det förefalla märkligt att Norden ägnas drygt hundra femtio sidor i bokens empiriska del. Detta förklaras av att hela fem av uppsatserna handlar om redaktörernas hemland Norge. Att »hemmaplansförmånen» ligger bakom detta är klart, men samtidigt bör vi komma ihåg att Vidkun Quislings *Nasjonal Samling* var det enda nordiska fascistparti som fick tag i statsrodret — detta tack vare den tyska ockupationen. De danska fascisterna lyckades ju inte med detta trots att tyskarna ockuperade även Danmark. Denna norska »överrepresentation» stör även i övrigt inte alls: normmännen förfogar över ett imponerande material om NS, och några av dessa uppsatser hör till de allra bästa i hela boken.

Fascismen i Sverige och Island förblev en helt marginell företeelse och kan här förbigås trots att den ingalunda saknar intressanta drag. Den danska fascismen hade några intressanta geografiska (gränslandet mot Tyskland) och sociala tyngdpunkter, men *Henning Poulsens* och *Malene Djursaa*s analys är så försiktig att läsaren till slut blir oviss om ens dessa har någon betydelse — denna uppsats hade säkert vunnit på lite djärvare analytiska grepp. I Norge kunde fascismen sägas ha två geografiska centra: det urbana Oslo-området och det av storbönder dominerade rurala Østlandet. Vestlandet — kännetecknat av en religiös väckelsetradition, ett visst geografiskt och mentalt avstånd till huvudstaden och en egalitär samhällsstruktur baserad på primärnäringar och självhushållning — förblev däremot oemottagligt för fascism. Det intressanta är bara att om vi söker ett område med motsvarande karakteristika i Finland blir svaret lätt: Österbotten! Därmed är vi framme vid Finland,

det land i Norden där fascisterna kom närmast en reell maktposition redan före kriget. Två uppsatser — författade av *Risto Alapuro* och *Reijo Heinonen* — analyserar finländsk fascism. Alapuros uppsats handlar om Lapporörelsen, och han betonar de minskade skogsintäkternas och missväxtens betydelse som en drivfjäder särskilt bakom storböndernas intresse för rörelsen. Detta låter plausibelt, men samtidigt bör det påpekas att *Christer Rosengren* i sin dessvärre opublicerade licentiatavhandling (1973) visat att just det sydösterbottniska jordbruket var så gott som skuldfritt kring 1930 jämfört med andra områden i landet. På sätt och vis står här uppgift mot uppgift, men detta tyder på att en bredare analys av frågan »varför just Lappo?» vore av nöden. Dessvärre har t.ex. Lapporörelsens eget arkiv ännu inte varit tillgängligt för forskarna. Heinonens uppsats handlar om IKL, partiet som axlade Lappos mantel sedan rörelsen upplöstes. Han lämnar dels en historisk beskrivning av IKL:s utveckling, dels en intressant analys av de ideologiska elementen i partiets program och partiets förhållande till religion. Det är intressant att notera att ideologin genom *Yrjö Ruutu* utvecklades mera i en »vänsterfascistisk» riktning med vissa antikapitalistiska inslag.

Den finländska fascismen är ett intressant och viktigt, men tills vidare ofullständigt utrett område. Den väckte och väcker fortfarande även internationellt intresse; som kuriositet kan nämnas att Lappo väckte mycken beundran i den svenska fascismens »huvudstad» Göteborg, och att det i Trysil i Norge ett tag existerade en antikommunistisk fackförening som kallade sig »Lappobevegelsen»! Lapporörelsens medlemskår är fortfarande utforskad, och det verkar t.o.m. som om en grundläggande elektoral analys av IKL skulle saknas. Utrymme för fortsatt forskning finns med andra ord.

Såsom alla antologier av denna storleksordning präglas »Who Were the Fascists» av språklig och kvalitativ ojämnhet, upprepningar etc. Dessa skönhetsfel har dock ringa betydelse, och helhetsintrycket måste sägas vara klart positivt. Boken är förvånansvärt väl sammanhållen, och det grundläggande komparativa syftet uppnås.

Såsom standardverk om europeisk fascism saknar den motstycke. Den är massiv och krävande, ingenting man snabbt ögnar igenom. Därför vore det önskvärt att boken ynglade av sig t.ex. i form av en textbok, där den mera allmängiltiga substansen sammanfattas i en komprimerad form.

Lauri Karvonen